

slio, lakše izvući živa glava. Kamo je to zapravo otišao, nije htio kazati nikom. Kasnije smo uspjeli doznati da je gotovo četiri godine živio na nekakvom salašu u Slavoniji, gdje danima ništa nije radio, osim što je, naravno, mnogo čitao, prevrćući strane svojih mračnih, okultističkih knjiga. Sa sobom je ponio i tvoju fotografiju, koju je još u ljeto 1938. ukrao iz malog reklamnog izloga majstora umjetničke fotografije Luje Paskvalija, razbivši prethodno skupo brušeno staklo, koje je čuvalo Paskvalijevu kolekciju najuspješnije snimljene klijentele.

Emanuel Muvrin se pak bacio na pisanje pjesama. Zatvoren u svojoj sobi, u tom vremenu koje je najvjerojatnije bilo pogodnije za bilo koji drugi posao, Muvrin je ispunjavao listove papira ravno, precizno pisanim stihovima i odlagao ih u ladicu svog pisaaćeg stola, ne znajući da njegove pjesme iz ratnog perioda nikada neće ugledati svijetlo dana.

Govorimo li ti prazne riječi, Frido Štern? Govorimo li prazne riječi, tebi koja nas vjerojatno nisi ni zamijetila, tebi kojoj sva ova

imena zasigurno ne znače ništa i ne posjećuju te mi na što...?

Imamo li uopće prava govoriti o svojoj čežnji i boli tebi koja si jednako tako izgubila nekoga koga si voljela? Imamo li pravo govoriti o svom užasu tebi, koja si morala diskutirati trostruko veći užas? Užas moćnog brzovlaka koji odvodi do logora i njegovih strašnih krematorija, plinskih komora, dubokih anonimnih raka u kojima se mrtvi niču ne broje...?

Hoće li se pokrenuti ova čaša, Frido Štern, hoćeš li nam odgovoriti...?

Sjećamo se te godine, jasno se sjećamo. To godine su Nijemci, Mađari, Rumuni, Finci, Italijani i Španjolci napali Sovjetsku Rusiju i osvojili balitičke zemlje, Bjelorusiju, gotovo cijelu Ukrajinu, Krim... te godine počela je moskovska bitka... te godine napadnut je Pearl Harbour, nakon čega su SAD i Velika Britanija objavili rat Japanu... te godine, jedne prosinaičke večeri, zaustavila su se mejmajčka kola pred tvojom kućom. Iz njih su izašla dva mlada, stasita oficira, koji su veoma grubo otvorili vaša ulazna vrata i ušli u kuću. Nisu izašli gotovo dva sata, a kada su se konačno pojavili

na ulici, jedan od njih je zakopčao uniformu, dok mu je drugi popravljao kapu. Smijali su se, govorili nešto njemački, a onda uskočili u automobil i odjurili prema Jelaičić placu. Pola sata nakon toga, sa suzama u očima, tvoja je majka, kao da protestira protiv nečega ili prkosi nekom, iznijela na vaš balkon tvoju zakrvavljenu haljinu i obješila je preko balkonske ograde. Baš kao da je željela kazati — Eto, neka svijet vidi! Krvava haljina sa žutom židovskom pločicom njihala se cijelu noć na laganom vjetru.

Zbilja, što se dogodilo te prosinaičke večeri u tvom stanu? Hoćemo li to ikada doznati? Frido Štern!

Strah nas je i pomisliti, bojimo se nagađati... Da je, ponekad se bojimo čak i sjećati, premda od sjećanja zapravo i živimo, boreći se divlje protiv posvemašnje korozije zaborava, koja ipak polako razjeda našu memoriju i odvodi nas u smrt. Jer, život bez sjećanja, život bez prošlosti nije ništa doli smrt!

(odlomak iz romana »Čuješ li nas Frido Štern?«)

proza polja

Svršetak deda-aronovog vojenog putešestvija

iliti pogibija Eugena (fon) Vadaskog

vladimir kirda bolhorves

U martu 1918. godine povećala grupa bivših honveda napustila je Kijev. Četiri dana i četiri noći putovali su vozom, a jedan deo puta, u graničnoj zoni, prevaljše paorskim kolima. Prvo stanište na austro-ugarskoj tenitoriji bio im je Temopolj, gde su se javili u jednu prostiranu i metežom ispunjenu kasarnu. Onde je, naime, bilo još mnogo povratnika iz zarobljenštva, koji su čekali da budu otpremljeni na određista bliže njihovim kućama.

Doista, mekoliko dana kasnije svi bivši ruski zarobljenici, a sada ponovo austro-ugar ski i nemački vojnici, bili su saterani na dvorište kasarne. Nasred dvorišta bio je načinjen podijom od nekoliko buradi, na koji su se, jedan za drugim, penjali oficiri i dovikivali: »Mađani (Prajsi, Austrijanci, Cesi, Hrvati...), zapamtite me dobro, odmah možete doći kod mene da vas ubeležim na ispisak!« Ubeležio ih, a kroz nekoliko dana vozovi počeo da ih razvoje na sve strane: Austrijance u Beč, Pravoze u Berlin, Čehe u Prag, Hrvate u Zagreb, Mađare, među kojima su bili zapisani i Rusini, u Peštu.

Ali najpre su te kontigente odnosili u svojevrstne karantine, da bi iz njih »izbili boljševizam«. Tako su honved bili odneseni u Grudek Jagelonski, gde su mesec dana proboravili u jednoj husarskoj kasarni. One najsumnjivije pretresoše, tražeći u njihovim koferima letke, brošure ili kakav drugi propagandni materijal, a zatim ih svih devet stotina, koliko ih je onde bilo, potpraše u staje, gde su spavali na pričnama. Nisu radili ništa, a dnevno su dobijali po četvrt kilograma kukuruznog hleba i, povremeno, po parče konjskog mesa. To je bilo nedovoljno, pa su stali da se bune. Komandant kasarne pripretilo im je da će njihov boravak u stajama biti produžen, jer, izgleda, još uvek iz njih nije izašao boljševički vrag.

No, odande ih je, nakon jednomesečnog karantina, voz lipak odneo u Peštu. Bilo im je dozvoljeno da se odmah sa štacije razidu ko kuda hoće, ionako su u određenom roku morali da se javi u svoj kadar. Deda Aron i nekolicina njegovih drugova prespavali su dve noći u nekakvom manježu u

Kasarni Marije Teerezije, a dva dana lutali su po Pešti. S mrcem nisu kubarili, jer su rublje zaradene u zarobljeništvu promienili za mađarske kune. Osim dežurnog oficira, koji ih je prilikom prvog ulaska u kasarnu zapisao u jednu knjigu, niko ih više nije pitao ni ko su, ni šta rade ovde. Raemlo je već visilo i nad Peštom i nad celom Kraljevnom Ugarskom.

Jedan dotrajali sedokosi starac, s kojim su raspušteni pripadnici nekad dične soldateske vodili nevezan razgovor u parku na Margit-sigetu, smatrao je da uzrok tome leži u maloj nepažnji Karla Prvog Habsburškog prilikom njegovog posvećivanja za apostolskog kralja Ugarske. Naime, u jednom momentu, za vreme ceremonije u krumičbenoj crkvi na Budimskoj tvrđavi, krunu mu se pomerila na glavi, makrivila se, zamao mu nije pala s glave. »Nem sokaig lesz.« »Neće dugo«, prorokovali su u tom trenutku neki starčevi prijatelji, upučeni, valjda u dublje tajine svemoćne Sudbine.

Doista, Karlo Prvi, odnosno Četvrti, a ujedno i Poslednji, ostao je na tronu samo dve godine, što je upravo bedno u poređenju sa skoro sedam decenija njegovog pret-hodnika. No, te činjenice su vlasništvo istorije — mi se vraćamo toku naše priče.

U kasarnskom zatvoru, pored kojeg su povratnici iz zarobljenštva prolazili kad bi išli da spavaju u manjež, bio je zatvoren jedan pobunjenik, zacelo komunistički simpatizer. Bivše zarobljenike držao je za boljševike, i vikao bi kad god bi oni prolazili pred njegove ćelije: »Eljenek a bolševikok!« »Živeli boljševici!« Deda Aron i njegovi drugovi su se smejalii, a smejalii su se i drugi honvedii koji bi se tu zatekli. I ovi smeiovi su za deda-Arona bili svojevrsan znak da honvedska država propada.

Iz Pešte su pripadnici nekad dične soldateske doputovali pravu svojim kućama, mekoliko dana se odmarali, a onda ponovo se li na voz i otputovali u Suboticu da se prijave u kadar. Onde su ih površno ispitali o njihovom zarobljeničkom putešestviju, rasporedili u odgovarajuće jedinice i pustili kućama na jednomesečno odsustvo.

Početkom juna 1918. godine deda Aron se još jednom obreo u vozu koji je nosio vojsku na front. Ali njemu je već bilo dosta ratovanja. Njega ta najmehvatljivija, najbesmislenija ljudska rabota nikad nije oduševljavala, bez obzira na povremene zamose kojima bi se prepuštao kad bi govorio o ratu, bolje reći o svojoj ratnoj mladosti. Sada je doista bio sit svega, pogotovo što je već i prostim vojacima bilo jasno da je rat izgubljen. Stoga se ni mi nećemo duže zadržavati na italijanskom frontu. Spomenućemo samo da je bio u Dolomitima, a deda-Aro-

nova kompanija na planini Monte Grapi, pored slavne i okrvavljene Pijave.

Recimo i to — da meko, i pored svega, slučajno ne bi pomislio ikako su ondašnji vojnici umirali samo od rovovske dosade, inače karakteristične za prvi svetski rat — da su oni pokatkad boravili i u takozvanim kavernama. To su bili horizontalni tunelici u krečnjaku Dolomita, neki ubušeni pravo u tikivo kamenja, dvadesetak metara u dubinu, a neki potkovičastog oblika, tako da se na jednom kraju moglo ući a na drugom izaći. Krečnjak je bio slojevit, neoporan, pa kad bi među stnmmi liticama odjeknula kanonada topova od 305 mm, i kad bi čitave planine počele da podrhtavaju, ponegde bi se deo gromade slegao i zgnječio vojake koji su čučali u kavernama.

Njihove kosti danas su, izvesno, već sasvim stopljene s kalcijumom Dolomita.

I, na kraju, još jedna sitnica, što, prevedeno na minnodopski jezik, znači još jedan prekinut ljudski život. Reč je, prijatelji častni, o kapetanu Vadaskom, jednom od retkih Rusina koji je imao oficirski čin, a (prema deda-Aronovom tvrđenju, koje bi, naravno, valjalo proveriti) dobio je, ili je bar trebalo da dobije, i plemičku titulu »fon«.

Kapetan Eugen (fon) Vadaski bio je hirovit mlad čovek, sin bogatih roditelja, koji se školovao u Pešti i Beču. Kad je dobio čin kapetana tražio je čak i od svoje majke da ga persira. »Gospodine, hoćete li ustati, već je pola devet.« Za utehu, govorio je majci da ona ne persira njega, svoga sina, već njegov čin.

Poginuo je poslednjih dana rata. Već je u Pešti bio ubijen i Tisa Pišta, već je bila stigla na front i naredba o povlačenju, a on je još gonio svoje vojake da pruže otpor neprijatelju. Nije se, valjda, mogao pomiriti s činjenicom da će propasti jedan svet, jedan poredak koji mu je dodelio čin kapetana, a možda zaista i titulu »fon«. Sam je krenuo napred ispred svoje vojske. Vojaci su krenuli za njim, nerado, dabome, a onda mu je jedan Slovak nanišanio u leđa i povukao oroz. Kapetan je jatknuo, okrenuo se, a ovaj mu je opalio još i u stomak.

Tako je završio svoju karijeru, i svoj život, kapetan Eugen (fon) Vadaski, hirovit mlad čovek koji se nije mogao pomiriti s činjenicom da će propasti jedan svet, jedan poredak koji mu je dodelio čin kapetana i, možda, titulu »fon«.

A deda Aron i većina njegovih drugova s italijanskog fronta vratili su se svojim kućama i nastavili život u miru. U miru koji, recimo i to, nije bio ni tako spolkojan, a ni tako dugovečan kao onaj na kraju bajki što su nam ih nekada pričale naše balke — u dugim zimskim večerima.

(Odlomak iz romana)